

УДК 347.759

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).990](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).990)

С. М. Лепех

orcid.org/0000-0002-2111-1100*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та прав людини
Українського католицького університету*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВ СПОЖИВАЧА БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТНИХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми. Ринок споживчих фінансових послуг в Україні до війни розвивався, впроваджувалися інноваційні технології, поглиблювались процеси цифровізації і вдосконалювались договірні конструкції в механізмі його функціонування із врахуванням того, що одним із найбільш значимих наслідків фінансової кризи стало вагоме зниження рівня довіри фізичних осіб як споживачів депозитних послуг до банків і це відповідно вплинуло на стан їхньої ліквідності, зменшило залучення грошових коштів в економіку країни і порушувало засади впорядкованості процесів обігу фінансових активів. Вагома частина судових спорів у сфері банківської діяльності стосувалися несвоєчасного повернення депозитів фізичним особам, правонаступництва у депозитних зобов'язаннях, дотримання форми договору банківського вкладу (депозиту), застосування відповідних форм цивільно-правової відповідальності банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості договірного регулювання депозитних зобов'язань досліджувались такими вітчизняними науковцями як Безклубий І.А., Біда М.А., Паліюк В.П., Спіжов В.В., Тульчевська Н.В., Холод В.В. та ін., однак, проблемні питання порушення прав споживачів банківських депозитних послуг залишаються дискусійними і потребують подальших наукових досліджень.

Метою статті є аналіз особливостей правового регулювання зобов'язань з надання вкладних депозитних послуг в контексті правових наслідків порушення прав споживачів у цій сфері та обґрунтування доцільності відповідних законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу. В Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року в межах фінансової інклюзії як одного зі стратегічних напрямів визначено такі цілі: 1. підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами; 2. посилення захисту прав споживачів фінансових послуг; 3. підвищення рівня фінансової грамотності населення. Одним із аспектів їх реалізації є забезпечення належного рівня функціонування споживчих депозитних зобов'язань. Однак, досягти цього без оптимального правового

підґрунтя складно. В процесі законодавчих змін правового регулювання відносин в сфері надання споживчих фінансових послуг заслуговують на увагу різні вагомні аспекти цього механізму, зокрема, і питання вдосконалення договірних конструкцій щодо залучення коштів та банківських металів як фінансових активів на засадах їх повернення. На сьогодні правом надавати такі споживчі фінансові послуги наділені банки за договорами банківського вкладу (депозиту) та кредитні спілки за договорами про залучення внеску (вкладу). Для вдосконалення механізму договірного регулювання залучення депозитів кредитними спілками в законопроекті «Про кредитні спілки» від 22.02.2021 року № 5125 пропонується статтю 1058 ЦК України доповнити новою частиною четвертою такого змісту: «4. Положення цього параграфу, крім частини третьої цієї статті, абзацу другого частини першої статті 1059, частини другої статті 1060, статей 1063-1065 цього Кодексу, застосовуються до відносин, що виникають під час здійснення кредитною спілкою діяльності щодо залучення коштів та банківських металів, що підлягають поверненню». Доцільним видається об'єднати засади правового регулювання залучення фінансових активів банками та кредитними спілками в межах єдиної конструкції депозитного договору із врахуванням особливостей її застосування залежно від специфіки суб'єктного складу відносин. В контексті фінансової інклюзії визначення спільних та відмінних законодавчих засад залучення фінансових активів банками та кредитними спілками сприятиме усвідомленому вибору споживачем надавача цієї фінансової послуги.

Стаття 58 Закону України від 07.12.2000 року № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» містить норму про те, що банк відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном відповідно до законодавства. Глава 71 ЦК України не містить спеціальних норм про відповідальність банку за порушення своїх зобов'язань перед вкладником. Немає конкретизації підстав застосування та форм такої відповідальності серед законодавчих новел. Так, в пункті 12 частини 2 статті 9 Закону України від 14 грудня 2021 року № 1953-IX «Про фінансові послуги та фінансові компанії» (введення в дію з

01.01.2024 року) вказано, що договір про надання фінансових послуг, якщо інше не передбачено спеціальним законом, повинен містити відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору, однак, спеціальних приписів щодо відповідальності немає. На сьогодні в разі порушення банком своїх обов'язків за досліджуваним договором настає відповідальність за порушення грошового зобов'язання, передбачена статтею 625 ЦК України, відповідно до якої боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. При цьому, три проценти річних стягуються у валюті основного зобов'язання, передбаченого договором. При цьому, у постанові Верховного Суду України від 30 квітня 2014 року у справі № 2218/8430/2012 висловлений правовий висновок, що до правовідносин банківського вкладу в банківському металі положення статті 625 ЦК України не застосовуються. Встановлений індекс інфляції за весь час прострочення враховується лише щодо повернення вкладів у національній валюті. Особливістю відповідальності за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань є те, що відсутність у боржника грошей і, як наслідок, неможливість виконання ним грошового зобов'язання, не звільняють боржника від відповідальності за прострочення грошового зобов'язання, оскільки гроші завжди є в обігу.

Щодо правової природи трьох процентів річних від простроченої суми, то в науковій літературі та судовій практиці їх розглядають як неустойку, збитки, плату за користування чужими грошовими коштами, особливий вид цивільно-правової відповідальності і це питання надалі залишається дискусійним [1, С. 116-120; 2; 3]. Ці проценти передбачені в законодавстві з метою компенсації майнових втрат, які кредитор поніс через несвоєчасне повернення боргу, адже був позбавлений можливості розмістити ці кошти надалі з метою отримання нового прибутку, а тому за правовою природою є збитками, для вкладника вони є упущеною вигодою. Щодо розміру таких процентів, то очевидно, що він уже не обумовлений жодними актуальними економічними чинниками. Одним із варіантів законодавчого вирішення цього питання могло би бути встановлення такого мінімального розміру на рівні облікової ставки НБУ.

У постановках від 11 травня 2016 року у справі № 6-37цс16, від 13 березня 2017 року у справі № 6-2128цс16, від 7 грудня 2016 року у справі № 6-362цс16, від 13 вересня 2017 року у справі № 6-1881цс16 Верховний Суд України дійшов висновку, що фізична особа як вкладник за договором

депозиту є споживачем фінансових послуг, а банк їх виконавцем та несе відповідальність за неналежне надання цих послуг, передбачену частиною 5 статті 10 Закону України від 12.05.1991 року № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів», а саме сплату пені у розмірі 3 % вартості послуги за кожний день прострочення. Суть депозитної послуги полягає в діях по залученню фінансових активів (грошових коштів, банківських металів) із зобов'язанням щодо наступного їх повернення. В той же час, суд нараховував таку пеню з розміру утримуваної банком суми. З цим погодилась і Велика Палата Верховного Суду (постанова від 20 березня 2019 року у справі № 761/26293/16-ц), при цьому за матеріалами даної справи після закінчення строку дії договору банківського вкладу (депозиту) кошти були перераховані на поточний рахунок клієнта, тобто застосовувались положення договору банківського рахунку, але надалі не видавались банком на вимогу клієнта (колишнього вкладника). І в цьому випадку суд теж дійшов висновку, що відмова банку виконати розпорядження клієнта з видачі належних йому за договором банківського рахунку сум свідчить про невиконання банком своїх зобов'язань та має наслідком настання відповідальності, передбаченої законом у вигляді сплати пені в розмірі 3 % від суми утримуваних банком коштів за кожен день з моменту звернення клієнта з вимогою про видачу коштів до дня фактичної видачі. Виникає питання: чи можна суму банківського вкладу та нараховані проценти як дохід вкладника вважати вартістю депозитної послуги, або суму коштів на поточному рахунку вартістю послуг по банківському обслуговуванню за договором банківського рахунку?

Згодом Верховний Суд частково змінив наведену позицію. В постанові Великої Палати Верховного Суду від 25.01.2022 року у справі № 761/16124/15-ц зазначається, що «в разі невиконання банком зобов'язань за договором банківського вкладу підлягає застосуванню частина п'ята статті 10 Закону про захист прав споживачів, проте дійсний зміст приписів цієї норми слід трактувати так, що пеня, яка має бути сплачена виконавцем, нараховується на суму, що складає грошовий вимір відплатності відповідного договору. У такому разі базою нарахування пені згідно з частиною п'ятою статті 10 Закону про захист прав споживачів слід вважати проценти на суму вкладу або дохід в іншій формі (статті 1058, 1061 ЦК України), що підлягає сплаті банком вкладникові за використання вкладу. Сума вкладу не може бути врахована в базі нарахування пені відповідно до приписів частини п'ятої статті 10 Закону про захист прав споживачів».

Однак, і за такого підходу питання залишається дискусійним. Видається, що вартість depo-

зитної послуги чітко не зафіксована, не відображена в договорі банківського вкладу. Фактично банк як фінансовий посередник бере плату з вкладника за депозитну послугу, але не узгоджує її розмір з клієнтом, з економічної точки зору вона становить різницю між тими доходами, які банк отримав, кредитуючи залучені кошти, і тими витратами, що сплатив вкладникові як проценти/дохід. Саме тому нарахування пені, передбаченої частиною 5 статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів», від суми утримуваних банком коштів, а так само і від суми нарахованих процентів не можна вважати справедливим, зважаючи на економічну сутність депозитних зобов'язань. Щодо порушень прав споживачів в сфері фінансових послуг мають бути встановлені спеціальні законодавчі приписи, в тому числі і щодо стягнення неустойки.

В постанові від 01.09.2020 року в справі № 216/3521/16-ц Велика Палата Верховного Суду відступила від відповідного висновку про «застосування статей 4 та 22 Закону України «Про захист прав споживачів», викладеного у постанові Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 761/26293/16-ц в частині застосування норм права при вирішенні питання про відшкодування моральної шкоди за порушення договору банківського вкладу. Вирішуючи спір щодо відшкодування моральної шкоди за порушення споживчого договору, зокрема у справі про порушення банком зобов'язання з повернення вкладу, суди мають враховувати, що моральна шкода за порушення цивільно-правового договору як спосіб захисту суб'єктивного цивільного права може бути компенсована і в тому разі, якщо це прямо не передбачено законом або тим чи іншим договором, і підлягає стягненню на підставі статей 16 та 23 ЦК України і статей 4 та 22 Закону України «Про захист прав споживачів» навіть у тих випадках, коли умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено». Такий підхід в судовій практиці є обґрунтованим і очікуваним.

Правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування банківських вкладів фізичних осіб встановлені Законом України від 23.02.2012 року № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. У разі прийняття Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку у визначених законом випадках Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, на день початку процедури ліквідації банку,

але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладами, встановленого на дату прийняття такого рішення, незалежно від кількості вкладів в одному банку. Відповідно до пункту 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону України від 01.04.2022 року № 2180-IX, який набрав чинності з 13.04.2022 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» з дня набрання чинності цим Законом протягом дії воєнного стану в Україні та трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відшкодовує кожному вкладнику банку кошти в повному розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані станом на кінець дня, що передує дню початку процедури виведення банку з ринку, крім визначених законом випадків. Це має стати одним із заходів щодо забезпечення стабільності функціонування банківської системи в Україні протягом дії воєнного стану.

Висновки. Підсумовуючи усе вищевикладене, можна зробити висновок щодо доцільності внесення концептуальних змін до законодавчого регулювання депозитних зобов'язань із врахуванням наукових напрацювань та судової практики, економічного підґрунтя цих відносин. В процесі рекодифікації цивільного законодавства України необхідно вирішити питання меж уніфікації правового регулювання залучення фінансових активів банками та кредитними спілками. Важливими питаннями в контексті внесення законодавчих змін щодо договірного регулювання відносин в сфері надання депозитних послуг є уточнення суб'єктного складу та деталізації правового статусу сторін та третіх осіб в таких договорах, вдосконалення порядку їх укладення, виконання та розірвання, виокремлення форм цивільно-правової відповідальності фінансової установи за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань щодо повернення депозитів. Доцільним є внесення до § 3 Глави 71 ЦК України норм, які б містили спеціальні приписи щодо правових наслідків порушення банками, а в подальшому. в разі уніфікації правового регулювання, і кредитними спілками зобов'язань щодо повернення залучених в якості вкладів коштів та банківських металів.

Література

1. Дзера І. О. Правова природа 3% річних за статтею 625 ЦК України. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАУКМА*. 2016. Том 181. Юридичні науки. С. 116-120.
2. Коструба А., Майданик Р. Практика ВС: упущена вигода чи борг за грошовим зобов'язанням. *Юридична газета*. 05.10.2021 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/praktika-vs-upushchena-vigoda-chi-borg-za-groshovim-zobovyazanniam-.html>

3. Романюк Я. Правова природа процентів річних, передбачених частиною 2 статті 625 ЦК України. *Судебно-юридическая газета*. 07.04.2021 року. <https://sud.ua/ru/news/blog/198239-pravova-priroda-protsentiv-richnikh-peredbachenikh-chastinoyu-drugoyu-statti-625-tsk-ukrayini>

Анотація

Лепех С. М. Правові наслідки порушення прав споживача банківських депозитних послуг. – Стаття.

У статті досліджуються цілі Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року в межах фінансової інклюзії як одного зі стратегічних напрямів, зокрема, посилення захисту прав споживачів фінансових послуг. Пропонується об'єднати засади правового регулювання залучення фінансових активів банками та кредитними спілками в межах єдиної конструкції депозитного договору із врахуванням особливостей її застосування залежно від специфіки суб'єктного складу відносин. Акцентується увага на відсутності спеціальних законодавчих приписів щодо підстав застосування та форм цивільно-правової відповідальності банку за порушення зобов'язань щодо повернення суми вкладу (депозиту). Також досліджуються проблеми застосування положень статті 625 ЦК України у випадку неналежного виконання чи невиконання банком обов'язку щодо повернення депозиту. Найбільш обґрунтованим видається підхід, згідно якого три проценти річних, передбачених цією законодавчою нормою, розглядають як компенсацію майнових втрат, які кредитор поніс через несвоєчасне повернення боргу, адже був позбавлений можливості розмістити ці кошти надалі з метою отримання нового прибутку, тобто йому компенсують упущену вигоду. В статті також досліджується питання грошового виміру відплатності договору банківського вкладу (депозиту) та обґрунтовується позиція, що нарахування пені, передбаченої частиною 5 статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів», від суми утримуваних банком коштів не можна вважати справедливим, зважаючи на економічну сутність депозитних зобов'язань. Щодо порушень прав споживачів в сфері фінансових послуг мають бути встановлені спеціальні законодавчі приписи, в тому числі і щодо стягнення неустойки. Також сформульовано висновок щодо доцільності внесення концептуальних змін до законодавчого регулювання депозитних зобов'язань із врахуванням науко-

вих напрацювань, судової практики та економічного підґрунтя цих відносин.

Ключові слова: депозит, споживач, послуга, пеня, моральна шкода.

Summary

Lepekh S. M. The legal consequences of violation of consumer rights of banking deposit services. – Article.

The article explores the goals of the Financial Sector of Ukraine Development Strategy until 2025 within the financial inclusion as one of the strategic areas, in particular, strengthening the protection of the rights of financial services consumers. The author suggested combining the principles of legal regulation of attracting financial assets by banks and credit associations within a single structure of the deposit contract with the peculiarities of its application that depend on the specificity of the subject composition of relations. Emphasis is placed on the absence of special legal provisions on the grounds for application and forms of civil liability of the bank for breach of obligations to return the amount of the deposit (deposit). Also, the author explores the problems of applying the provisions of Article 625 of the Civil Code of Ukraine in case of improper fulfilment or non-fulfilment by the bank of the obligation about the deposit returning. The most reasonable approach seems to be that three per cent of the annual fees provided in this legislation considered as compensation for property losses incurred by the creditor due to late repayment of the debt, as he deprived the opportunity to invest these funds to make new profits that is, he is compensated for the loss benefit. Also, the article explores the question of monetary measurement of repayment of the bank deposit contract and the substantiates that the accrual of penalty under Part 5 of Article 10 of "About The Consumer Protection" Law of the amount withheld by the bank wouldn't be considered fair given the economic essence of deposit liabilities. Regarding the violations of consumer rights in the financial service sphere, there must be special legal provisions, including the imposition of forfeits. The judicial practice about moral damages compensation for deposit service consumers was assessed positively. In addition, it concluded about the advisability of making conceptual changes to the legislative regulation of deposit obligations, considering scientific developments, case law and the economic basis of these relations.

Key words: deposit, consumer, service, penalty, moral damage.